

ПРО РОЗВИТОК КОЛЕСА В ТРИПІЛЬСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Рівень розвитку транспортних засобів, особливо колісних, значною мірою визначав соціально-економічний потенціал стародавніх суспільств. Більшість досліджень з цього питання присвячено колісному транспорту кочівників епохи бронзи і раннього залізного віку (S. Piggott, W. Treue, П.М. Кожин, Е.В. Ізбіцер, М.М. Чередніченко, О.Е. Кузьміна та ін.). Набагато менше вивчені матеріали ранньоземлеробських культур, хоч саме ранні орні землероби, як вважають деякі фахівці, винайшли колісний транспорт.

Обсяг джерел з колісного транспорту ранніх землеробів поступається кількості відомостей, що стосуються кочових народів, які залишили по собі поховання з колісницями та возами, графічні зображення, виразні моделі. Єдина інформація про наявність колеса і колісного транспорту в ранньоземлеробського населення Євразії, напевно, обмежується глиняними моделями. Це моделі колішат, зооморфні фігурки на колесах та моделі візків.

В комплексах нео- й енеолітичних культур найчастіше зустрічаються мініатюрні теракотові коліщата. Частина з них нерідко помилково класифікують як пряслиця, глиняні намистини тощо. Більш рідкісними знахідками є фігурки тварин на коліщатах. Найдавніші з них походять з Месопотамії¹ та Єгипту² і датуються XXVIII - XXV ст. до н.е. Пізніше колісні фігурки відзначені в епоху Бронзи в Середній Азії (Алтин-Депе, Намазга III-IV)³, у ранній залізний час (Трундхольм)⁴, в античній Греції (Ольвія)⁵. Своєрідна колекція фігурок звірів зібрана під час досліджень ранньоземлеробських цивілізацій стародавньої Мексики⁶. Зовсім рідко трапляються моделі глиняних возиків на чотирьох колесах, які більш-менш достовірно зображують вози-прототипи. Найбільш ранні з них стилізовані під посудини (Сигетсентмартон⁷, Будакалас⁸), хоч відзначені і досить реалістичні (Хараппа⁹, Оттомань¹⁰).

Час зародження колісного транспорту (IV-III тис. до н.е.) припадає на період розквіту трипільської культури. Чи були знайомі з колесом трипільці? Гадаємо, так.

Вперше на мініатюрні глиняні коліщата з пізньотрипільського поселення Варварівка XV звернув увагу В.І. Маркевич у 60-х рр. XX ст.¹¹ Через десятиріччя дослідник виявив аналогічні вироби вже на декількох трипільських поселеннях Північної Молдови (Варварівка VIII, Костешти IV, Бринзени III). Виходячи з їх наявності В.І. Маркевич зробив висновок, що трипільці знали колесо, особливо завдяки зв'язкам з енеолітичним населенням Кавказу¹².

Більш детально спробувала з'ясувати питання про зародження колеса в Трипільлі Т.Г. Мовша. Дослідниця також визнавала наявність колеса у носіїв трипільської культури, підкреслюючи можливість не тільки запозичень від сусідів, в тому числі й західних (баденська культура), а й справедливо вказуючи на внутрішні передумови появи колісного транспорту в трипільців. Це і загальний високий рівень ранньоземлеробської економіки, і зростання частки скотарства у господарстві, і поява коня, і потреба постійного розселення трипільських общин, особливо в середньому – на початку пізнього етапу культури¹³.

З середини 80-х рр. XX ст. дослідники трипільської культури все частіше стали відзначати присутність колішат в археологічних комплексах. В.І. Маркевич, Т.Г. Мовша, В.О. Дергачов, В.Я. Сорокін та ін. вважали, що такі коліщата могли належати ритуальним возикам, яких не було знайдено. Вивчаючи цю проблему, ми дійшли до висновку, що не тільки возики обладнувалися коліщатами, а й зооморфні фігурки. Невелика кількість таких фігурок знайдена на поселеннях Ворошилівка, Кароліна, Піщана, Колишівці. Це -

мініатюрного розміру стилізовані фігурки бичків, що мали спарені ніжки і міцний тулуб. В нижній частині ніжок зроблені поперечні отвори для колісних осей (рис. 1,3).

Трипільські скульптурки схожі на найдавніші колісні зооморфні статуетки з Єгипту, Передньої і Середньої Азії за ступенем стилізації бика (основного тягла ранніх землеробів), за наявністю отворів-втулок у спарених ніжках тощо. Разом з тим є й відмінності. Насамперед, відзначимо, що трипільські фігурки мали більш видовжені ніжки, отвори-втулки знаходилися не під тулубом, як у східних аналогів, а на кінцях ніжок. “Низькопосаджені” зооморфні зображення, на нашу думку, демонструють тенденцію до переважання рис власне возу. Не випадково деякі месопотамські екземпляри М.В. Горелік називав моделями чотириколісних возів із сідлом¹⁴. “Високі” трипільські фігурки зображають швидше тварину, але обладнану коліщатами для рухливості.

Таким чином, справедливо стверджувати, що носії трипільської культури були знайомі з колесом і використовували його в ритуальних зооморфних фігурках. Однак це ще не є доказом наявності у трипільців колісного транспорту. Відомі історичні приклади, коли ранньоземлеробські суспільства досить добре знали колесо і активно використовували його у культових церемоніях, але, з відомих причин (відсутність тяглових тварин, гірське бездоріжжя) не створили колісного транспорту (Мезоамерика). Трипільці знаходилися в інших умовах. Вони мали тяглові тварини (бик), володіли великими рівнинними просторами, які постійно освоювали, мали добру практику волочного транспортування і, напевно, займалися орним землеробством. Свідченням становлення колісного транспорту в трипільському середовищі можуть виступити зооморфні мисочки-візки. На сьогодні їх відомо три екземпляри. Вони походять із середньотрипільських поселень басейну Південного Бугу – Кароліна, Немирів, Володимирівка. Можливо, до їх числа слід віднести зооморфну миску на ніжках з Раковця¹ (Подністров’я), але через фрагментованість знахідки впевнено трактувати її як візок важко. Зауважимо однак, що вищезгадані поселення генетично пов’язані з раковецькою локально-хронологічною групою етапу ВП трипільської культури.

Досить легко відтворити вигляд візків з Кароліни і Володимирівки (рис. 1,1,5). Дві ніжки з втулками-отворами кріпилися до дна округлої мисочки з рогатою голівкою і хвостом на вінцях. У голівці, насамперед, були отвори, вочевидь, для пронизування мотузочки, за допомогою якої модель приводилася в рух. Знахідка з Немирова (рис. 1,2) дещо своєрідна. Приплюснуті ніжки з отворами-втулками кріпилися не на мисочці, а на кінцях прямокутної платформи з відбитими бортиками, що більше нагадує саме візок.

Описані возики демонструють одну важливу рису, характерну для пластики найдавніших суспільств, – зооморфізм. У цьому випадку спостерігаємо поєднання тулуба тварини з транспортним засобом. У Трипіллі подібне єднання виразно простежується на моделях санчат¹⁵. В енеолітичних-ранньобронзових культурах Середньої Азії на кузовах возиків часто зображувалися не тільки бик, а й верблюд-бактріан¹⁶ (рис. 1,4). Ми вже відзначали, що подібна практика моделювання транспортних засобів, не зупиняючись на культовому аспекті, пов’язана, певно, з живучими традиціями найстародавнішого способу транспортування – в’ючного, при якому вантаж був розміщений на тулубі тварини¹⁷. Сани та вози уявлялися ніби продовженням тварини і не зображалися окремо від тягла, а становили єдине ціле. Саме тому важливі деталі упряжі на моделях транспортних засобів, як правило, відсутні.

У становленні колісного транспорту суттєву роль відігравала конструкція не стільки кузова, скільки ходової частини, особливо колеса. Зважаючи на те, що трипільські моделі коліщат у переважній більшості випадків не мали яскраво вираженої маточини, можна припустити, що трипільцям було відоме найпростіше, т.зв. “важке” (S. Piggott) колесо. Його поява пов’язана з практикою підкладання під дощаті помости-волокуші круглої деревини. Наступним кроком стало закріплення стояками двох кругляків з

¹ Розкопки Т.О. Попової. Фонди Державного Ермітажу Росії.

подальшим витіснюванням середини. Утворювалися своєрідні колісні пари на рухомій осі. За допомогою крем'яних сокир і коротких тесел, які трипільці мали у достатній кількості, виготовити суцільне колесо і міцно закріпити його на рухомій відносно рамі осі особливих труднощів не викликало. Для колеса, що рухається разом з віссю, зовсім не обов'язково ладнати маточину, таку необхідну при нерухомій осі. Досить закріпити вісь у прямокутний отвір колеса клинцями, і колесо обертатиметься практично в одній площині. Гадаємо, фрагмент моделі саме такого коліщати з прямокутним отвором знайдено на пізньотрипільському поселенні Чечельник.

Отже, попереднє спеціальне вивчення питання про розвиток колісного транспорту в трипільській культурі дозволяє зробити висновок, що в енеолітичний час давнє землеробське населення України знало колесо і, мабуть, почало практикувати колісний транспорт. Подальші дослідження дозволять більш глибоко проаналізувати шляхи становлення та масовість використання колісного транспортування, а також відповісти на ряд суттєвих питань індоєвропейської проблематики, вирішити деякі інші важливі питання стародавньої історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Горелик М.В. Боевые колесницы Переднего Востока III-II тыс. до н.э. // Древняя Анатолия. - М., 1985. - С.195. - Табл.1. - Рис.5; 2. Чизхолм Д., Миллард Э. Ранние цивилизации // Иллюстрированная мировая история. - М., 1995. - С.39; 3. Кузьмина Е.Е. Этапы развития колёсного транспорта Средней Азии в эпоху энеолита и бронзы // ВДИ. - 1980. - №4. - С.11-35; 4. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. - М., 1990. - Рис.84; 5. Штерн Э. фон. Из жизни детей в греческих колониях на северном побережье Чёрного моря // Сборник археологических статей, поднесённых графу А.А. Бобринскому в день 25-летия председательства его в Императорской Археолог. Комис. - С.-П., 1911. - С.26. - Рис. 33; 6. Diehl R.A., Mandeville M.D. Tula and Wheeled animal effigies in Mesoamerica // Antiquity. - 1987. - V.61. - №232. - P.239-246; 7. Калиц Н. Новая находка модели энеолита из окрестностей Будапешта // СА. - 1976. - №2. - С.106-117; 8. Makkay J. What was the Copper Age Clay Waggen Model of Budakalasz? // Alba Regia. - 1965. - 4/5. - P.11-15; 9. Массон В.М. Первые цивилизации. - Л., 1989. - С.189. - рис. 48; 10. Балагури Э.А. Культура Оттомань // Археология Украинской ССР. - К., 1985. - Т.1. - С.424. - Рис. 113, 20; 11. Маркевич В.И. Итоги полевых работ, проведённых в 1969 году Молдавской неолитической экспедицией // АИМ 1968-1969 гг. - Кишинёв, 1972. - С.52; 12. Маркевич В.И. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. - Кишинёв, 1981. - С.128; 13. Мовша Т.Г. К вопросу о колёсном транспорте в трипольской культуре // Культурный прогресс в эпоху бронзы и раннего железа: Тез. докл. - Ереван, 1982. - С.104-106; 14. Горелик М.В. Вказана праця, С.185; 15. Рижов С.М. Моделі саней з пізньотрипільських пам'яток Бугодніпровського межиріччя // Шоста Вінницька обласна істор.-краєзн. конф.: Тези доп. - Вінниця, 1988. - С.4-5; 16. Кузьмина Е.Е. Вказана праця; 17. Гусев С.А. К вопросу о транспортных средствах трипольской культуры // РА. - 1998. - №1. - С.15-28.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АИМ – Археологические исследования в Молдавии.
ВДИ – Вестник древней истории.
РА – Российская археология.
СА – Советская археология.

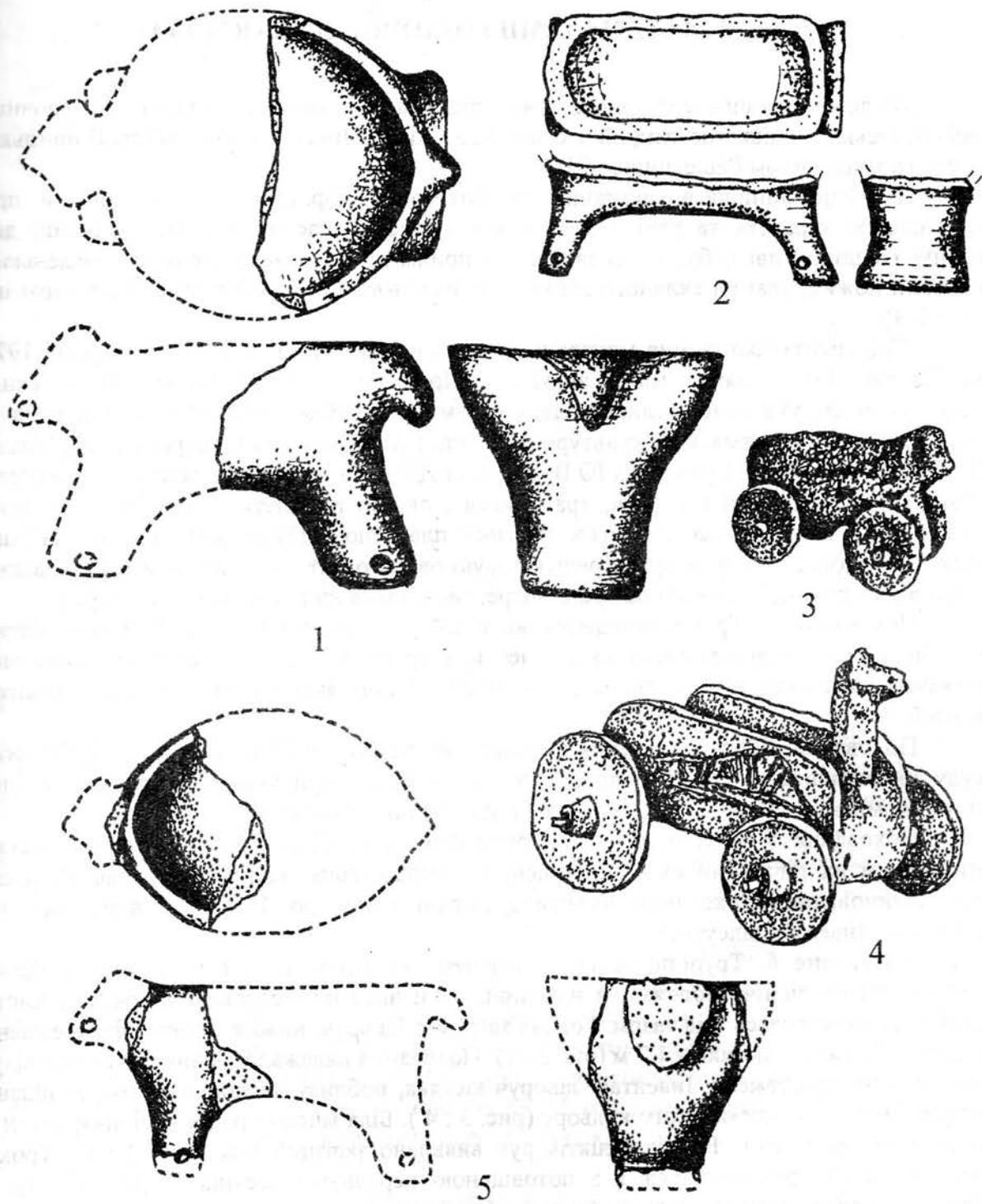

Рис.1. Моделі візків та зооморфних статуєток на колесах. 1-Кароліна, 2-Немирів, 3-Ворошилівка, 4-Алтин-Депе, 5-Володимирівка.